

O Ğ L A K K L A S İ K L E R İ

NAHİD SIRRI ÖRİK

SULTAN HAMİD
DÜŞERKEN

I

Sultan Hamid elinde tutmakta devam etmiş olduğu telgrafı bir kere daha, dudaklarında pek acı bir tebessümle okudu. Sonra, aynı acı tebessüm dudaklarında kaldığı hâlde, biraz gerisinde, fakat Tahsin Paşa'ya nisbetle çok daha yakında duran İzzet Paşa'ya dert yandı.

“Bazen insanın basireti ne kadar bağlanıyor! Karısı biraderin azatlılarından, diyerek Van'a kendisini vali tayin etmeyi mahzurlu gördüm, iradesini vermedim, fakat pâyitaht yolu üzerinde bulunan Serez'de mutasarrıf bıraktım. Herif vali yapılmayışının intikamını mükemmel surette alıyor!”

Şamlı İzzet Paşa yutkundu, lakin bir şey söylememeyi tercih etti. Zaten de İkinci Abdülhamid sözünü bitirmemiş, ancak bir lahza sustuktan sonra konuşmakta devam etmişti.

“Biraderin bir cariyesi bir gümrük kâtibine varınca endişeye düşüyoruz amma bir adamını İstanbul'u tehdit edecek bir mevkiye mutasarrıf olarak bırakmışız. Telgraf, kati bir eda ile meydana okuyor. Yirmi dört saat içinde Kanun-ı Esasi iade olunmazsa Reşad Efendi'ye biat edileceğini, pervasız bildiriyor. Böyle nazik bir anda tahta çıkarmayı düşündükleri adamın ne biçare bir mahluk olduğunu bilseler! Ben onu serbest bırakmadığım, âdeta mahpus gibi yaşadığım için kendisinden korktuğumu sanıyorlar. Bu, bir

bakıma pek doğru! Evet, ben biraderden daima korktum, bu korku ile de kendisini dört duvar içine kapadım. Çünkü onu serbest bıraksaydım öyle bir halt edebilir, ortalığı öyle karıştırıp berbat edebilirdi ki, sonra ben de düzeltemezdim. Bir şey söylemiyorsun, İzzet Paşa!”

Fakat söyletmeden devam etti.

“Bütün felaket Şemsi Paşa’nın katli ile başladı. Tatar çok kıymetli zamanlar kaybetti. Sonra da, sersem gibi, yatağında, sırtında gecelik entarisi ile ele geçti. Bu kadar tedbirsizliğe, gaflete akıl sır erdiremiyorum. Herkesin beni suizanla itham ettiğini bilirim. Fakat hatırıma gayri ihtiyari gelen şey, geçen gün müşir ettiğim bu Osman Paşa adlı herifin hainlerle birlik oluşudur. Baksana, kendisini Manastır’dan kılına hata gelmemek şartıyla alıp götürmüşler!”

Sultan Hamid bütün bu sözleri elleri arkasında, omuzları çökük, odanın içinde gidip gelerek, gözlerini de yerdensiz kaldırmaksızın, âdeta kendi kendine hasbihal eden bir insan edasıyla söylemişti. İkinci kâtip, mabeyinci ve padişahın reisliği altındaki türlü meclisin birinci azası İzzet Paşa, “Şu birkaç gün içinde şevketli on yıl ihtiyarladı!” diye düşündü ve efendisine biraz rikkatle baktı.

“Yollayacağım kuvvetlerin sadakatinden artık şüphe ediyorum. İkinci fırkadan asker ayırıp göndersem bile ifsad etmeyeceklerinden emin değilim. Hem Rumeli’nin dört tarafı düşmanla sarılı iken İslâm’ı, Türk’ü birbirine nasıl kırdırayım? Evet, 93 Harbi’nden sonra Arnavutluk’ta çıkan muhtariyet hareketini bastırmadan önce bir müddet hoş gördümdü. Amma bu seferki fesad biraz daha yayıldı mı Çatalca’ya varacak, Edirne yolunu kesecek. Sonra, istenen şey, bütün memlekete şâmil, bütün memleketin nizamını altüst edecek mahiyette. Karşı durmak, seli durdurmak lazım. Fakat ya tenkil hareketi esnasında Bulgar tecavüz ederse? Devletler birer bahane ile birtakım şeyler istemeye, müdahalelerde bulunmaya kalkarlarsa?”

Hünkâr nihayetsiz bir yorgunluk içinde koltuğa oturdu. Daha fazla konuşmaya birden takati kalmamış gibiydi. Pencereden uzaklara baktı. İstanbul ve Üsküdar, tamamıyla ışiksiz, uyuyorlardı. Bununla beraber, yaz gecelerinde pek erken gelen sabahın yaklaştığına hükümlunabilirdi. Gece nin karanlığı hissedilir derecede hafiflemişti. Sultan Hamid uzak olmayan bir yerde vaziyeti tetkike, hal çarelerini bulmaya memur ettiği vezirlerini, müşirlerini, vükelasını hatırladı ve, “Saatler saati toplu haldeler, hâlâ iyi kötü bir rey arzedemediler!” diye söylendi.

Onların çoğunun da Rumeli’ndeki hareketi etraflı şekilde bilmezken çağrıldıklarını ve uzun saatlerden beri kendilerine uçsuz bucaksız muhaberelelerin suretleri okutulmuş olduğunu, vaktin bu suretle geçtiğini düşünmüyordu.

Arap İzzet Paşa biraz yaklaştı, eğildi ve, “Ferman buyrulursa bir hikâye arzetmek istiyorum” dedi.

Abdülhamid, hafifçe başını sallamak suretiyle müsaade etti, içinden de, “İzzet Paşa’nın hikâyesi boldur!” diye düşündü.

“Şevketli pederinizin defter-i hakani memurlarından ve zat-ı şahanelerine daha şehzadeliklerinden intisap eylemiş Hayri Efendi isminde bir bendeleri varmış. Malum-ı hümayunları olduğu veçhile, cennetmekânın cüluslarından bir müddet sonra Büyük Reşit Paşa, Londra’dan gelmiş ve devlet için Tanzimat-ı Hayriye’yi kabulden başka bir çare olmadığını Abdülmecid Han Hazretleri’ne kati bir lisan ile temin etmişti. İstiklallerini tahdid eden Tanzimat-ı Hayriye’yi kabulde mütereddid bulunan peder-i hümayunları, Hayri Efendi ile istişareye tenezzül buyurmuşlar. Hayri Efendi, ‘Bugünkü vaziyetin mehalikinden kurtulmak ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın tecavüzünden devleti siyanet için yegâne çare, mademki Tanzimat-ı Hayriye’yi ilan etmekmiş, efendimiz bunu kabul buyursunlar. Mısır gailisi bertaraf edildikten ve her şey yoluna gir-

dikten sonra ahkâmını tatbik ettirip ettirmemek yed-i iktidarı mülûkânelerindedir' demiş. Bugün kulunuz da zat-ı şahanelerinin bir Hayri Efendi'si olarak arz ediyorum: Mademki Rumeli'nde vaziyet ziyadesiyle naziktir ve mukavemet pek azîm tehlikeler, fevkalade vahim ihtimaller arz etmektedir, Kanun-ı Esasi'nin mer'iyeti hakkında derhal irade-i hümayunları şerefsadır olur. Bu sayede mevcut galeyan sükûn bularak işler düzeldikten sonra da, arzu ve tensip buyurulacak yoldan gidilir.”

Sultan Hamid başını önüne eğmiş olduğu halde düşünüyordu. Bu fikri pek de beğenmiş değildi. Tanzimat-ı Hayriye'yi kabul ettikten sonra babası verdiği bir daha geri alamamış, Bâbîâli'ye kaptırdığı kudret ve istiklali istirdad edememişti. Sonra da, Kanun-ı Esasi'nin iadesiyle başlayacak yeni devrin ne biçim karışıklıklara yol açacağı meçhuldü. Doksan üçte felaketler ve zorluklar birbirini takip edince meclisi derhal dağıtmış, büyük Fransa İhtilali'nin kral kellesi koparan mebusları gibi konuşmaya yeltenenleri çil yavrusu gibi dağıtmıştı. Fakat o zaman yaşı otuz beşe varmamış olan bir genç adamdı. Şimdi ise, otuz iki senelik bir saltanatın binbir galesi ve bu en son yıllarda geçirdiği ağır hastalığın tesiri yüzünden kendisini çok yorulmuş, yıpranmış, çökmüş hissediyordu. Artık o eski insan, kendisini kayd-ı hayat şartıyla sadrazam olmuş sanan müteazzım Mithat Paşa'yı, ellerini hiç kanatmaksızın, ince bir cam bardak gibi kırıveren kudretli ve celalli padişah değildi.

Yavaşça başını sallıyor, ağzından hiçbir ses çıkmadığı halde bıyık ve sakalının boyalı kılları arasında dudakları kımıldıyordu. Hayır, İzzet Paşa'nın reyini, teklifini hiç beğenmemişti. Bu, en kötü ihtimallere kapı açan bir rey ve mütalâa idi. Bununla beraber, yapılabilecek başka bir şey de hatırına gelmiyordu. Hiç, hiç gelmiyordu.

Çaresizdi, yine İzzet'in gösterdiği yolda yürümek icap edecekti.

Daha fazla beklemeye de zaman yoktu. Hareket Makedonya'da kalmıyor, ilerliyor, yaklaşıyordu. İşte Serez'den, veliahta biatle tehdid eden telgraf gelmişti.

İzzet Paşa hep elpençe divan durma vaziyetinde idi ve hünkârın zihninde bir karara varmak üzere bulunduğunu anlamış, bekliyordu. İkinci Abdülhamid'in öbür tarafında, tamamen geride ve kapıya yakın bir yerde bekleyen başkâtip Tahsin Paşa ise, bir put gibi sessiz ve hareketsiz duruyor, halinden herhangi bir teessüre düşmüş olup olmadığı da, rakibinin ileri sürdüğü fikri beğenip beğenmediği de hiç sezilmiyordu.

Sultan Abdülhamid ayağa kalktı ve şimdi tamamen değişmiş, pek vakur ve kati bir sesle, başını dikleştirerek ve omuzlarındaki çöküklüğü kabil olduğu kadar düzelterek, saltanatının son yıllarında bütün memleketin en nüfuzlu adamı mevkiine yükselttiği İzzet Paşa'ya emretti.

"Meclis-i vükelaya giderek paşalara bildirin ki, Kanun-ı Esasi'yi bidayet-i cülusumda ben kabul ve ilan ettim. Tatbikinde görülen müşkülattan dolayı ahkâmının icrası bir müddet geri bırakılmıştı. Fakat Cenab-ı Hakk'a şükür ve hamdolsun, maarifin terakkisi için sarf ettiğim gayretler sayesinde milletin seviyesinde bugün hasıl olmuş bulunan terakki ve inkişaf mezkûr kanunun yeniden tatbikini mümkün kılıyor. Keyfiyet geciktirildiği takdirde kan dökülmesi ihtimali de mevcut bulunduğuna göre, Kanun-ı Esasi'nin mer'iyet mevkiine yeniden girdiği en münasip şekilde ilan edilsin. Yani vilayetlere ve müstakil sancaklara mebus intihabatına başlanmak üzere derhal hazırlıklara girişilmesi emrolunsun. Serez'den Manastır'a kadar Rumeli'ndeki galleyen mıntıkasına da keyfiyet ayrıca tebliğ edilsin."

Ahmet İzzet Paşa yerle bir temenna ederek odadan çıkarken Sultan Hamid arkasından baktı. Kendisine her şey haber verilen, hatta o haber verilen şeyleri haber verenlerden evvel ve bilinmez nasıl öğrenmiş bulunan padişah,

frenklerce, “Küçük Sultan” denen bu Şamlı vezire karşı halkın ne kadar büyük ve korkunç bir kin beslediğini, kendisinden yarın onun kellesini bile isteyebileceklerini düşündü. “Hayri Efendi’lik sana yakında kimbilir ne pahalıya mal olacaktır, biçare adam!” diye pek yavaşça mırıldandı. Sonra, başını öbür tarafa çevirdi ve ilk defa olarak başkâtime baktı.

Hep put gibi sessiz ve hareketsiz, Tahsin Paşa emr-i hümayunu beklemekte idi. Sade şimdi rengi sararmış bulunuyordu.

Hünkâr ona, “Paşa, siz de dairenize gidiniz ve heyetçe verilecek karar üzerine yazılacak iradeler için lazım gelen tertibatı alınız” dedi.

Tahsin Paşa hiçbir şey söylemeye cesaret etmeksizin, temenna ederek kapıya doğru geri geri gitti ve son bir temenna ile odadan çıktı. Yalnız kalınca İkinci Abdülhamid nefisini birden pek yorgun, âdeta kımıldanamayacak kadar yorgun hissetti. Başını bir an koltuğun arkasına dayayarak ve gözlerini kapayarak bu feci yorgunluğu gidermeye çalıştı.

II

Koyu yeşil çuhalı uzun masanın başında sessiz, üzüntüden, heyecan ve bilhassa uykusuzluktan bitkin, dördü müşir ve onu vezir olmak üzere on dört paşa, ikinci kâtip ve kurenadan İzzet Paşa’nın huzurdan dönmesini bekliyorlardı. Gümüş şamdanlarda mumların alevi yükseliyordu.

Sigara dumanları havayı o kadar boğucu bir hale getirmişti ki, Küçük ve Şapur Çelebi lakaplarını taşıyan Sadrazam Sait Paşa etrafına göz gezdirerek, “Bir pencerenin bir nebze açılmasına ruhsat buyrulur mu?” diye sordu. Ak

sakallı ve yumuşak kırmızı fesli birkaç başın hürmetle eğilmesi üzerine de, ortada mütemadiyen dolaşan ve sigara tablalarını dökerek, paşaların durmadan emrettikleri şekerli veya sade kahveleri getiren -hafiyeler olmaları pek muhtemel, hatta muhakkak- hademelerden birine bir pencere açtırdı.

Fakat yeşil çuhali büyük masa etrafında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en nazik bir saatinde, pek ağır bir kararın mesuliyetini yüklenmek üzere toplanmış bulunan bu heyet, çoğu yetmişlik, üçü dördü de seksenlik kimselerden mürekkepti. Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın kumral saç ve sakalı boya olduğuna göre de, içlerinden ancak biri, Maliye Nazırı Ziya Paşa henüz ağarmamış bir sakala sahipti. İhtiyar vezir ve müşirler, Temmuz sabahına doğru yüksek Yıldız tepesinde esen rüzgârdan vücutlarının ürperdiğini hissetmekte gecikmediler. Esbak Maliye ve sabık Evkaf Nazırı olup pek yaşlandığı ve ağır bir hastalıktan dolayı ziyadesiyle mecalsiz düştüğü için iki buçuk yıl evvel meclisi hass-ı vükelaya memur edilerek bir nezaret yükünden kurtarılan -buna da o gün bugün içten içe matem eden- Mehmet Şahabettin Paşa, tam kırk sene evvel, ta Sultan Aziz zamanında vükelalığa yükselişin verdiği bir kuvvetle müdahale etti.

Yedinci defa sadarete gelmiş bulunsa da mektupçu mazulü olduğu zamanları hatırladığı bu Küçük Sait Paşa'ya, "Acaba havanın tazelenmesi kâfi görülmez mi? Camın kapatılması hususunda emr-i fahimanelerini niyaz ediyorum" dedi.

Pencereyi kapattırmak hususunda sadrazam pek nazik bir telaş gösterdi. Kaldı ki, zindeliğini isbat etmek fırsatını elde etmenin hazzı ve iftiharını içinde pencereyi açtırışına pişman olmamış, bacaklarındaki şiddetli siyatiğin gece sonu havasıyla hemen varlığını ihtar edişinden telaşa düşmemiş değildi.

Pencere kapandıktan sonra aynı hareketsizlik ve bekleme devam etti. Paşaların içinde yanlarındakilerle fısıldaşanlar bulunduğu gibi sessiz ve hareketsiz kalanlar da vardı. Bir ikisi de, tamamıyla uykusuz geçmiş bir gece sabaha varırken uyukluyordu. Birden, sessizce açılmış bir kapının aralığından Arap İzzet Paşa görüldü ve süzülür gibi içeri girdi. O, hiç yorgun değildi ve yassı burunlu küçük ve esmer yüzünün yegâne cazibesini teşkil eden iri siyah gözleri parıl parıl yanarak, herkesin halini bir lahza içinde muayene, tesbit etti. Sonra, tez ve pek sessiz adımlarla ilerleyerek, huzura çağrılmadan masada işgal etmiş bulunduğu yere vardı. Bu yerin iki tarafındaki koltuklarda oturan paşalar, Ticaret ve Nafia Nazırı Mustafa Zihni Paşa ile Maarif Nazırı Haşim Paşa, kendisini yine eski yerine geçecek sandılar ve ayağa kalkacak gibi bir harekette bulundular.

Fakat İzzet Paşa oturmadı, iki elini boş koltuğunun üzerine dayayarak ve padişahın âdeta bir nutuk şeklinde söylediği sözleri nedense hülâsa ederek, “Şevketmeab efendimiz Kanun-ı Esasi’nin tekrar tatbik mevkiine konmasını, mebus intihabına başlanmak üzere bütün vilayat-ı şahane ile müstakil mutasarrıflıklara tebligat icrasını ve keyfiyetin tekmil üçüncü ordu havzasıyla Serez mıntikasına ayrıca tebliğini ferman buyurdular. Tabii gazeteler de bunu bir tebliğ-i resmî ile ilan ederler” dedi.

O zaman, on dört paşa büyük, hudutsuz bir hayret içinde İzzet Paşa’nın, sonra da birbirlerinin yüzüne baktılar. Sultan Hamid’in bu kadar çabuk ve bu kadar kolaylıkla mukavemetten vazgeçirileceğine, silahlarının teslim alınacağına hiçbiri ihtimal vermemişti. Sadrazam Sait Paşa o sırada yanında bulunan Dahiliye Nazırı Memduh Paşa’ya yavaşça eğildi, “Efendim, bu ne kadar istical!” diye mırıldandı. On üç senedir Adliye ve Mezahip Nazırı olup otuz yıl kadar önce iki ay başvekillik etmiş, ikinci oğlunun damatlığından dolayı da Sultan Hamid’le arasında kan bağı vü-

cuda gelmiş bulunan Abdurrahman Nurettin Paşa başını biraz eğmişti, neşeliye benzemeyen düşüncelere dalmış görünüyordu. Ta Âli Paşa zamanında vükelalığa yükselmiş olup bütün heyetin en yaşlısı ve nazırlıkta kıdemlisi bulunan Mehmet Şahabettin Paşa'nın uğradığı heyecanı ise damarlı, kıllı, kuru ve iri ellerine birden gelen şiddetli bir titreme haber verdi. Rumeli'nden yollanmış telgraflar saatlerden beri okundukça hayretini ve hiddetini frenkçe kelimelerle bildirmiş olan Tophane Müşiri, Askerî Mektepler Nazırı ve yaver-i ekrem Zeki Paşa'ya gelince, yüksek omuzlarını kaldırdı, ve "Olur şey değil!" diyecek yerde, bu sefer de "*Pas possible!*" diye söylendi.

Şaşkınlıktan en çabuk sıyrılanlar, Sadrazam Sait ile pek eski rakibi olup iki gün önce Vükela Meclisi memurluğu ile ve kendisiyle birlikte hükümete dönen Kâmil paşalar oldular. Sadrazam, masanın ta ucunda, paşalar gibi koltuğa dayanmaksızın, yaşının müsaade ettiği nisbette dik ve söze hiç karışmadan, elleri kavuşmuş oturan âmedci Ziya Bey'e hitap ederek, "Beyefendi, şu halde hakıpa-yi şahane-ye arzedilecek olan mazbatayı lütfen tahrيره hazırlanınız" dedi.

Sonra, siyah parlak gözlerini bütün masadakiler üzerinde dolaştırarak, "Meclis-i Vükela mazbatasını âmedci beyefendiye dikte ettirmekliğimi paşalar hazeratı tasvip buyururlar ümidindeyim" sözlerini bir sual edasıyla fakat kararı da içinde bildirilen bir sual edasıyla söyledi.

Pek de gençliğinde öğrenmemiş olduğu ve koyu bir Erzurum şivesiyle ağır ağır söylediği Fransızca'nın birtakım kelimelerini her münasebetle kendi diline katmak ve sık sık kullanmak, Sait Paşa'nın âdetiydi. Birkaç paşa içlerinden "Şapur Çelebi böyle bir anda bile malumat satmayı, lügat paralamayı elden bırakmıyor!" diye düşündüler ve aza içinde garba ait bilgisi kıt, kendisi de biraz saf olan Maarif-i Umumiye Nazırı Mustafa Haşim Paşa, sağında oturan

ve bankerlerle su gibi Fransızca konuştuğu malumu bulunan Maliye Nazırı Mehmet Ziya Paşa'ya eğildi, "Dikte ettirmek, hükmümde hata etmiyorsam söyleyip yazdırmak demek olacak?" diye sordu.

Tasdik makamında, Ziya Paşa hafifçe başını eğdi.

Lakin tam aynı esnada hiç hatıra gelmez bir şey, padişahın karar ve iradesi kadar tahminlere sığmaz bir şey oldu. Ziya Paşa'nın üst tarafında oturan, uzun zamanlardan beri vükelalıktan uzak bırakılıp rüsumat eminliği, valilik, divan-ı muhasebat reisliği gibi hizmetlerde kullanılmışken iki yıl kadar evvel, Süleymaniyeli Sait Paşa'nın ölümü üzerine onun yerine Şura-yı Devlet Reisliği'ne gelen Hasan Fehmi Paşa, 93 devri Mebusan Meclisi'nin reisliği hatırasıyla tazelenip canlanan bir hürriyetperverlik nümayaşine girişiverdi. Koyu bir Karadeniz şivesiyle, "Huzur-ı şahaneye arzedilecek olan bu mazbataya mücrimin-i siyasiyenin affine dair bir kayıt da ilave etsek!" fikrini ileri sürdü.

Bu mütalâa üzerine, eski yerine oturmuş bulunan İzzet Paşa'nın kaşları çatıldı ve daha birkaç paşada telaş, hatta hiddet eserleri görüldü. Tophane Müşiri Mustafa Zeki Paşa yüksek omuzları arasından iri kafasını tekrar kımıldattı ve "*C'est énorme! C'est énorme!*" diye homurdandı. Mısır'ın İngiltere'ce işgali sıralarında bir müddet vazife ile Londra'da bulunup esasen ta avukatlık ettiği zamanlardan itibaren Fransızca öğrenmeye gayret etmiş olan Hasan Fehmi Paşa, "*énorme*" kelimesinin azîm, cesîm, pek iri manasına geldiğini biliyordu. Fakat bu şekilde kullanılırken ne ifade ettiğini pek de kavrayamamıştı. Ancak, ileri sürmüş olduğu fikirdeki cüretten kendisine de ürkme gibi bir hal gelmişti. Lûgat tahkiklerine girişmedi ve bir iki dişi kalmış ağzının anlaşılması pek güç ifadesiyle sadr-ı esbak -iki günden beri de Mehmet Şahabettin Paşa gibi Vükelâ Meclisi içtimalarına memur- Kıbrıslı Kâmil Paşa, yazılacak maz-

bataya böyle bir şey ilavesine lüzum bulunmadığını, bu işin bilâhare daha etraflı bir şekilde düşünülerek arzedilmesi icap ettiğini söyleyince, başını eğerek sustu.

Bütün paşalar, pek ağır bir yükten kurtulmuş olduklarını hissederek geniş nefes aldılar. Sadrazam Sait Paşa, Sultan Hamid'in tasvip ve tasdikine arzedilecek olan mazbatayı Kâmil Paşa'nın hemşehrisi ve eski adamı olan âmedci Ziya Bey'e -kendi ifadesi veçhile dikte ederek- süratle yazdırdı ve Arap İzzet Paşa padişaha takdim etmek üzere mazbatayı alıp -sanki en az kırk saattir uykusuz değilmiş gibi zinde ve çevik adımlarla götürünce- kalanlar, büsbütün yorgun, gelecek iradeyi artık çoğu uyuklayarak, beklemeye koyuldular.

Dışarıda sabah olmaya başlamış bulunuyordu. Odanın içindeki duman yeniden pek artmıştı, ışıkları gittikçe faydasızlaşan mumları da hademeler söndürmeyi akıl etmedikleri için bunların ışıkları, bembeyaz, yükseliyordu...